

УДК 323.1:174:316.6

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v056.2025.24>**Б. М. Стадник**ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0008-7988-2005>*аспірант кафедри філософії та міжнародної комунікації
Національного університету біоресурсів і природокористування України*

ДЕТЕРМІНАЦІЯ СПРАВЕДЛИВОСТІ В КРИЗОВОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Постановка проблеми. Сучасне суспільство переживає період глибоких системних криз – економічних, політичних, соціокультурних, моральних та екологічних. Ці кризи супроводжуються трансформацією ціннісних орієнтирів, посиленням соціальної поляризації, девальвацією моральних норм та зростанням недовіри до інституцій влади. В таких умовах особливої актуальності набуває проблема справедливості як фундаментальної засади суспільного порядку та морального відчуття людини. Під «справедливістю» маємо на увазі різні її аспекти: розподільчу (distributive justice – як ресурси/блага розподіляються між людьми), процедурну (procedural justice – як саме справедливі процеси ухвалення рішень), визнання (recognition justice – що враховує гідність, визнання, історичну несправедливість) [7].

Разом із тим, саме поняття справедливості в кризовому контексті втрачає однозначність: воно детермінується різними соціальними, політичними, культурними й ідеологічними чинниками. Те, що визнається справедливим одними соціальними групами, може сприйматися як несправедливість іншими. Таким чином, постає питання: які фактори визначають (детермінують) уявлення про справедливість у кризовому суспільстві і яким чином вони впливають на її реалізацію в соціальній практиці. «Кризове суспільство» – суспільство, яке переживає значний шок чи тривалу нестабільність: економічна криза, пандемія, війна, соціальна поляризація тощо. В таких випадках справедливість стає особливо гострою темою: люди більш чутливі до того, хто отримує, хто втрачає, хто має доступ, хто поза системою. Недостатня теоретична узгодженість поняття справедливості, а також його залежність від контексту сучасних кризових процесів ускладнюють вироблення спільних нормативних критеріїв суспільної згоди. Тому потребує філософського осмислення механізм детермінації справедливості – тобто розкриття взаємовідношень, взаємозв'язків між соціальною кризою, зміною моральних орієнтирів та трансформацією уявлень про справедливе.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження Polymorphic justice and the crisis

of international order (2023) аналізує, як криза міжнародного ладу (після 1945 року) проявляється не лише у політичних чи економічних трансформаціях, але й у запитах на справедливість – проти нерівності, інституційної несправедливості, історичних чи епістемічних кривд [1]. Дослідження Perceptions of social inequality and justice in times of multiple crises (2023) показує, що в умовах множинних криз (економічна нестабільність, зміни на ринку праці, політичні шоки) люди гостро сприймають нерівності як несправедливість [8]. Наприклад, попри адаптацію до кризових умов, історично закріплені соціальні нерівності – вікові, майнові тощо. У таких умовах спрацьовують очікування, що держава чи інституції мають «вирівнювати» умови чи хоч мінімізувати ризики.

Дослідження Beyond Justice Perceptions: The Role of Interpersonal Justice Trajectories and Social Class in Perceived Legitimacy of Authority Figures (2021) показало: не просто однорідне відчуття справедливості, але траєкторії взаємодії (як в минулому люди ставилися до інституцій) впливають на сприйняття легітимності влади [5].

Дослідження Welfare Users' Perceptions of Distributive Justice and Trust When Facing Institutional Enigma (2025) виявило, що коли система соціальної допомоги сприймається як «загадкова», заплутана і непередбачувана – це знижує довіру та підсилює відчуття несправедливості [9].

У статті Polymorphic justice and the crisis of international order (2023) досліджено, як криза міжнародного порядку (економічні, екологічні, історичні несправедливості) породжує нові запити на справедливість на глобальному рівні: історичне повернення боргів, репарації, визнання колоніального минулого. Це означає: криза справедливості не лише локальна, а й глобальна – що впливає на національні уявлення про справедливість [6].

Детермінація (визначальність) справедливості включає не тільки нормативні чи філософські аспекти, але й практичні сторони їх реалізації (чи можливості їх реалізації) та коли суспільство у кризі, відчуття несправедливості

може зростати як наслідок розриву між очікуванням справедливості й реальністю. У кризовому суспільстві питання справедливості дедалі залежить від технологій, систем, алгоритмів, які можуть працювати або як механізми справедливості, або навпаки – як посилювачі несправедливості. Структурні фактори: соціально-економічна нерівність, майновий стан, географічні відмінності, вразливість груп. Інституційні фактори: якість процедур, прозорість, передбачуваність систем, довіра до інституцій (поліції, соціальних служб, правосуддя). Довічні чи історичні фактори: минулі взаємодії з інститутами, історичні несправедливості, колоніальна спадщина. Психологічні/суб'єктивні фактори: сприйняття, чутливість до справедливості (наприклад, концепція *justice sensitivity*). Кризові обставини: шок, нестабільність, змінені умови (наприклад, пандемія, війна, економічна криза) змінюють очікування та механізми справедливості. Альтернативні механізми: коли формальні інституції не справляються виникають неформальні форми «справедливості». Ще один із шляхів детермінації справедливості: технологічний/системний фактор.

На основі огляду, видно такі ключові прогалини наукових досліджень. Більшість досліджень зосереджені на розвинених країнах (США, Великобританія). Водночас, менше уваги дослідники звертають на філософський аналіз у країнах з перехідною економікою чи пост-кризовим суспільствам. Поєднання кризового контексту (економічного, соціального, політичного) із справедливістю з філософським контентом менш досліджено: тобто як саме видима криза змінює уявлення про справедливість у суспільстві. Взаємозв'язок між справедливістю, кризою інституцій і трансформаціями ціннісних орієнтирів потребує глибшого емпіричного аналізу.

Методологічною основою дослідження виступає міждисциплінарний підхід, що поєднує елементи соціальної філософії, політичної науки, соціології та культурології. Такий підхід дозволяє простежити, як уявлення про справедливість трансформуються залежно від історичного контексту, ціннісних пріоритетів суспільства та стану його інституцій. Важливим є також герменевтичний аналіз дискурсів справедливості, який дає змогу розкрити приховані смисли, що визначають морально-нормативний горизонт соціуму.

Мета статті. Метою цієї статті є аналіз основних соціальних, культурних і політичних чинників, що детермінують уявлення про справедливість у кризових суспільствах, а також виявлення можливостей її збереження або відновлення як засадничого принципу суспільного співіснування.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема справедливості здавна посідає центральне місце в системі філософського, соціологічного та правового знання. У періоди суспільних криз – політичних, економічних, моральних чи культурних питання про зміст і детермінанти справедливості набуває особливої гостроти. Саме в умовах дестабілізації соціальних інститутів, ерозії цінностей і зростання недовіри до влади відбувається переосмислення того, що означає бути справедливим як для окремої особи, так і для суспільства загалом.

Справедливість у кризовому суспільстві постає не лише як етична категорія, а й як механізм соціального відновлення, форма легітимації влади та засіб утримання суспільної цілісності. Її детермінація, виявлення чинників, які зумовлюють її зміст, межі та реалізацію, стає ключовим завданням для гуманітарних наук. Адже лише розуміння причин і умов трансформації уявлень про справедливість дозволяє прогнозувати напрями розвитку суспільної свідомості та політичних процесів.

Поняття справедливості є одним із найскладніших і багатовимірних у соціально-гуманітарному дискурсі. Його осмислення охоплює філософський, правовий, етичний, соціологічний та політичний виміри, що ускладнює формування єдиного підходу до його аналізу. У класичній філософській традиції справедливість розглядалася як фундаментальна чеснота, яка визначає гармонію між особистими інтересами та суспільним благом (Платон, Арістотель). У подальшому розвитку європейської думки ця категорія набуває нових інтерпретацій на відміну від природно-правового розуміння (Т. Гоббс, Дж. Лок, Ж.-Ж. Руссо) до концепцій соціальної справедливості, запропонованих Дж. Ролзом, А. Сеном та ін.

У сучасному гуманітарному знанні справедливість дедалі частіше розглядається не як статична норма, а як динамічний процес, що формується під впливом соціальних контекстів. Соціологічні теорії XX–XXI століть підкреслюють, що сприйняття справедливості є результатом взаємодії структурних і культурних чинників: економічної нерівності, політичної легітимності, рівня соціального довір'я, стану колективної ідентичності. Отже, у кризовому суспільстві справедливість постає як індикатор соціальної напруги та водночас як ресурс стабілізації. Дослідження детермінації справедливості передбачає не лише виявлення її сутності, а й аналіз тих соціальних і культурних механізмів, через які вона втілюється у практиках влади, права, моральності та публічного життя. Саме така перспектива дозволяє зрозуміти,

яким чином поняття справедливості функціонує як основа соціальної інтеграції або, навпаки, стає чинником конфлікту в умовах кризи.

У кризових суспільствах поняття справедливості зазнає глибоких трансформацій, оскільки змінюються не лише економічні та політичні реалії, але й культурні коди, які визначають морально-нормативний горизонт колективної свідомості. Соціокультурні чинники відіграють ключову роль у процесі детермінації справедливості, адже саме через них суспільство артикулює свої цінності, ідеали та межі прийнятного.

Одним із базових чинників є ціннісна структура суспільства. У стабільних соціумах вона забезпечує відносну узгодженість уявлень про справедливість, тоді як у кризовий період ціннісна система зазнає фрагментації. Виникає конфлікт між традиційними моральними орієнтирами та новими прагматичними моделями поведінки, що формуються під впливом глобалізації, інформаційних технологій і ринкової логіки. Унаслідок цього поняття справедливості може редукуватися до індивідуальних інтересів, втрачаючи свій колективний вимір.

Не менш значущим є культурний контекст, який визначає символічні межі того, що суспільство вважає «справедливим» або «несправедливим». У періоди соціальних потрясінь культура виступає простором боротьби за смисли – через мистецтво, публічний дискурс, засоби масової інформації. Саме в культурі відбувається легітимація або заперечення існуючих форм влади та розподілу ресурсів. Таким чином, культурна сфера стає полем формування нових наративів справедливості, у яких відображаються соціальні травми, колективна пам'ять і прагнення до оновлення.

Важливу роль відіграє також соціальний капітал – рівень довіри, взаємодопомоги та солідарності в суспільстві. У кризових умовах його дефіцит сприяє поширенню почуття несправедливості, підозри та соціальної ізоляції. Водночас відновлення горизонтальних зв'язків, розвиток громадянських ініціатив і локальних спільнот створює підґрунтя для нової етики взаємності, яка стає практичною формою реалізації справедливості.

Отже, соціокультурні чинники детермінують не лише зміст, а й способи втілення справедливості. У кризовому суспільстві вони виступають двоїстими за своєю природою: з одного боку, сприяють дезінтеграції соціуму, з іншого відкривають можливості для переосмислення його моральних основ. Саме у взаємодії культури, цінностей та соціальної довіри формується новий тип справедливості – динамічний, відкритий до діалогу та поведінкової соціальної скла-

дової здатний забезпечити моральну стійкість суспільства перед обличчям кризи.

Справедливо зазначає Т. Парсонс, що поведінковий елемент включає систему взаємопов'язаних дій, здійснюваних суб'єктом з метою реалізації відповідних функцій та потребують його координації з оточуючим середовищем. У поведінці формується і проявляється особистість людини, особливості її характеру, темпераменту, потреби, смаки, репрезентація та відношення до оточуючого буття [4].

В сукупності теорія соціальної дії Т. Парсонса включає біологічну підсистему. У її сутності індивідуальний психологічний стан людини, інстинкти і біологічні та соціальні потреби впливають на її поведінку. Поведінкова складова особи як системи («Его») має мотиваційну структуру й утворює «базисну структуру» поведінки. Останнє являє собою сукупність індивідуальних потреб та диспозицій щодо цілепокладання та цілездійснення як шляху забезпечення життєвих потреб. А тому, суспільство, як соціальна система, включає сукупність прикладів поведінки, суспільних, морально-етичних, нормативно-правових норм щодо соціальної взаємодії (інтерація) і соціальної ролі (інтеграція). Окрім того, Т. Парсонс виокремлює соціальну культуру та морально-етичні цінності, традиції які необхідні для «стабільного функціонування суспільства». У справедливому суспільстві виділені діяльнісні складові, вони формують соціальний порядок, оскільки кожна система намагається зберегти рівновагу, то їй необхідне збереження єдності усіх її частин. Вона завжди впливає як на відхилення так і їх корегування. Корегування їх забезпечує знову повернення до рівноваги відповідного соціального стану (гармонізації). У такому розумінні система переборює різні деструкції функціоналу. А кожний елемент відтворює дещо те, що допомагає підтримувати стійкість та стабільність певної системи [4].

На думку у Парсонса, «упорядковуючими елементами» стійкості структури суспільства як системи постає в соціальному процесі взаємодія частин цілого в соціальному процесі. У своїй сутності «стійке», по іншому, стабільне суспільство приймаючи справедливі публічно-управлінські рішення постійно відтворює єдність соціальної взаємодії її утворюючих елементів, які знаходяться в постійному русі. В основі справедливого розуміння соціального процесу мають виступати різні цінності, зокрема такі як система морально-етичних, соціальних норм і статусів (тобто нормативний порядок), не лише на рівні українського суспільства, але й на міжнародному. Дотри-

мання міжнародних домовленостей, прийнятих норм, стандартів на різних рівнях та історичних вимірах мінімізує вираження кризи у міжнародних відносинах та такого їх загострення як війна. Як правило, справедливості включає в себе соціальний порядок і соціальні норми, якими керуються великі маси людей в силу наданого нормам легітимного статусу. Соціальний порядок виникає під впливом двох процесів. Перший, включає конструктивні тенденції соціальної системи до самозбереження. Другий, тенденції до збереження певних меж і стабільності по відношенню до середовища, як результат створюється відповідна «гомеостатична рівновага». Ціннісним виміром такої рівноваги постає соціальна справедливості. Саме вона виступає регулятором розвитку соціальних систем. Її слід розглядати як стійкий комплекс морально-етичних цінностей, правил, норм, установок, традицій, зокрема й національних та етнічних. Вони у своїй сутності регулюють людську поведінку і перетворюють її в систему ролей і статусів.

Соціальна система має структуру із взаємопов'язаними рівнями: індивід – група (колективи) – інститути – суспільство в цілому. Кожному із цих рівнів відповідає свій тип ієрархії: технічний, інституційний, і соцієнтальний. На суспільному рівні соціальна система організується у вигляді злиття різних підсистем, зокрема економічної (функція адаптації), політичної (функція – цілепокладання), фідучіарної (функція латентності), соцієтальної спільноти (функція інтеграції). У справедливому суспільстві, остання постає ядром всієї соціальної системи, як сукупності організованих суб'єктів, що включає загальнолюдські єдині нормативні, морально-етичні цінності й норми. В якості спільного засобу взаємообміну між людьми тут відзначаються «взаємовпливи», «солідарність», «взаємодії» окрім матеріальних цінностей та владних відносин тощо. Отже осмислення справедливості в соціальному процесі представленому Т. Парсонсом дає можливість розглянути діалектику суспільства в соціальному вимірі, зокрема, у такому де суспільство виступає:

- суб'єктом – носієм потреб /сутність першого порядку – життєві потреби й діяльність;
- суб'єктом – носієм виробництва /сутність другого порядку – потреби в засобах праці і трудовій діяльності/;
- суб'єктом – носієм суспільних відносин /сутність третього порядку – потреби в суспільних відносинах і діяльності по їх реалізації/;
- суб'єктом – носієм суспільної свідомості /сутність четвертого порядку/ – потреби в цілях і діяльності щодо їх реалізації/;

– суб'єктом соціальної діяльності, який втілюючи в себе попередні сутнісні характеристики реалізується шляхом репрезентації принципів суспільної справедливості в процесі творчої діяльності (самодіяльності).

Перехід до «суб'єкт суб'єктних» відносин передбачає репрезентацію самодіяльної сутнісної основи соціального процесу/соціальної активності/, в основі якої суспільні потреби, інтереси, цілі, цілепокладання і цілездійснення, які характеризуються системою складних, відкритих, саморегулюючих, самодіяльних і самоуправляючих відносин. Система в такому вияві, на основі принципів соціальної справедливості, забезпечує існування й організацію життєдіяльності суспільства в оточуючій дійсності й відображає внутрішнє протиріччя /нужду/ між необхідністю підтримки розвитку життєдіяльності й обмеженістю внутрішніх можливостей та засобів її забезпечення. У цьому процесі рушійною основою самодіяльності соціального процесу виступає протиріччя, яке має як зовнішній (об'єктивний), так і внутрішній (суб'єктивний) характер. Одним із регуляторних механізмів їх взаємодій та взаємовідносин постають принципи соціальної справедливості. Дослідження свідчить, що соціальний процес їх об'єктивує й суб'єктивує через призму різних систем «об'єкт – суб'єктних» і «суб'єкт – об'єктних», «суб'єкт – суб'єктних» відносин соціального буття. Його вираження необхідно репрезентувати у відповідності з діалектичним принципом роздвоєння єдиного і пізнання протилежних частин. Об'єктність в соціальному просторі проявляється в просторі проявляється в процесі перетворення /об'єктивування/ властивих суб'єкту потреб, інтересів і цілей в об'єктивні тенденції розвитку суспільства – матеріальну культуру, практику оновлення тощо. Справедливості є необхідною передумовою суб'єктивування, а в подальшому об'єктивування соціального процесу. Особливо повномасштабно означена проблематика має вираження в кризовому суспільстві, та під час військової агресії рф. Оскільки найбільш у гострій формі розкриваються сутнісні виміри суспільних законів, норм, правил, морально-етичних, нормативно-правових, загальнолюдських, культурних цінностей, що призводить до відповідної поведінкової мотивації щодо захисту Батьківщини або ж при несправедливості до демотивації соціально-діяльного суб'єкта (окупаційна дія з боку рф). В справедливому суспільстві, сукупність соціально-діяльної основи особи, колективу, суспільства забезпечує їх самореалізацію та утвердження сутнісних сил. Зміст справедливості включає

в себе особливий вид регуляторних взаємовідносин внутрішніх морально-етичних цінностей у відповідності з зовнішніми чинниками, в т.ч. включаючи, знову, морально-етичні, нормативно-правові тощо. Взаємодіючою основою цього процесу постають, в єдності із їх соціальними, політичними, духовними, матеріальними та ін. життєвими умовами, різні суб'єкти соціального процесу, від яких вони залежні. При цьому принципи справедливості постають детермінуючою основою змісту відношення /зв'язків/, форм реального життєвого процесу людей. З іншого боку, справедливість перебуває в русі й розвитку, оскільки піддається сутнісним і радикальним змінам щодо відповідних загальнолюдських, морально-етичних і правових цінностей. У цьому вимірі справедливість виступає специфічною формою до утвердження соціальної самодіяльності суб'єктів, що проявляється в гармонійній єдності систем: «особа»; «особа – колектив»; «особа – суспільство»; «колектив – колектив»; «колектив – суспільство» тощо.

З іншого боку, справедливість/несправедливість будучи основним загальнолюдським, політичним, духовним, морально-етичним й нормативним компонентом будь-якої соціальної системи, зокрема, «особа», «суспільство» тощо одночасно виступає як система, яка гармонізує як суб'єктивні, так і об'єктивні сторони і ціннісні виміри суспільного буття [10]. Системність справедливості/несправедливості в соціальному вимірі включає як об'єкт – соціальну реальність, соціальні, загальнолюдські й культурні цінності, так і суб'єкт – «особу», «суспільство», «колектив», «соціум», тощо – суб'єктивні загальнолюдські, морально-етичні й культурні та нормативно-правові чинники. Процес взаємодії здійснюється об'єктивуванням властивих суб'єкту інтересів і цілей в об'єктивні тенденції розвитку. З цієї точки зору справедливість має не лише оціночний характер (загальнолюдських, морально-етичних, нормативно-правових), але й діяльнісний. Він проявляється через призму відтворення реальної дійсності об'єктивних суспільних законів щодо намірів, цілей, мотивів поведінки тощо. В означеному процесі, як в системі, для прикладу, особа роздвоюється на «Я» – суб'єкт і «Я» – об'єкт. Вираженням останнього через взаємовідношення у системі «справедливість – несправедливість» передбачено результат у формі певної цілі, яка як «закон» визначає спосіб і характер дії, якій має бути підпорядкована воля суб'єкта щодо його діяльності.

Об'єктивні ціннісні виміри, на які має бути спрямовано справедливість змінюються, що дозволяє досягнути певного рівня потреб, інте-

ресів, цілей. В результаті виникає необхідність узгоджувати й корелювати їх співвідношення в кожній окремій дії та ситуації. Розрив цілі й результату, через порушення принципів справедливості, призводить до дисгармонії, тобто певного відділення самого себе як суб'єкта і як носія цілей як цілеспрямовано діючого суб'єкта. Осмислюючи себе, свої потреби, інтереси, цілі суб'єкт в ряді інших суб'єктів, здатен переосмислити ціннісні, виміри соціального буття. В означеному поєднанні регулятором постає справедливість, яка «спрямовує» діяльнісну парадигмальну поведінкову складову. Особа, колектив, суспільство завдяки сутнісному переосмисленню своєї життєдіяльності, шляхом гармонізації соціальних потреб, інтересів, цілей, цінностей, дотримуючись принципів справедливості, «осмислює» себе як джерело (тобто суб'єкт), подвоюючись, протиставляє себе як «Я» – об'єкт, і «Я» – суб'єкт тощо.

Розмежування суб'єкта і об'єкта породжує потребу сутнісного переосмислення людської діяльності, через специфічну репрезентації справедливості, аналіз якої з одного боку різний, з іншого можливий на рівні філософської морально-етичної й нормативно-правової рефлексії. Провідну роль у цьому процесі відіграє самосвідомість, яка включає і продукт і прояв власної ціннісної життєдіяльності людини (суб'єктивне «переживання» свого «Я»). Людина, як соціально-діяльнісний суб'єкт виокремлює і репрезентує міру своєї справедливості, осмислює себе як її джерело, впливає на об'єкт, і в цьому виразі протиставляє об'єкту. Саме це протиставлення повністю усвідомлене, «внутрішньо пережите», робить суб'єкта (людину, суспільство, колектив тощо) суб'єктом, який має свій особистісний та ціннісний вияв. У такому виразі, в залежності від дослідницького завдання, справедливість може бути розглянута як об'єктивна загальнолюдська, морально-етична, та нормативно-правова ціннісна субстанція людського буття й поведінки, з іншого боку, як об'єктивне самоздійснення людини (її приналежність суб'єкту), спосіб реалізації останнього, в ціннісному та нормативно-правовому аспекті як єдність об'єктивного і суб'єктивного.

Діалектичні протиріччя суб'єктно – об'єктних відносин в різних соціальних системах, завдяки справедливості гармонізують суспільний процес або ж з іншого боку, несправедливість виступає його деструкцією. Характерною особливістю «позитивного гармонізування» постає взаємоперехід суб'єкт і об'єктних відносин щодо соціального процесу і передбачає справедливий їх вимір. Метафізику несправедливого

взаємопереходу можна, для прикладу, прослідкувати при оцінці вчинків та хибних маніпулятивних вимог з боку агресивної політики рф по відношенню до соціальних, політичних, духовних процесів, історичних оцінок і дій, які мають місце в незалежній Україні. В ході такої взаємодії через призму «хибної оцінки навколишнього буття», як результат «хибних умовиводів» відбувається перетворення (об'єктивування) властивих суб'єкту інтересів і цілей, далеких від реальних морально-етичних, нормативно-правових, етнічних та ін. цінностей в суспільстві, які, в своїй сутності, є ірреальними, що характерно для світогляду більшості громадян рф.

Водночас, в справедливому суспільстві, реалізуючи свої цілі, загальнолюдські, морально-етичні-ціннісні суб'єкт породжує нові їх виміри що й призводить до відповідної соціальної самодіяльності, по іншому соціальної активності, яка веде до самовираження й самореалізації суб'єкта. Останнє чітко прослідковується через призму того як проходять трансформаційні процеси в Україні, як об'єдналося суспільство щодо супротиву агресії рф. Подібна «схема» взаємодій, взаємопереходів, взаємовпливів має всезагальний і постійний характер, що допомагає зрозуміти сутність складного суб'єкт-об'єктного морально-етичного й нормативно-правового чинника тощо. У його основі ціннісні виміри у співвідношенні справедливості або ж несправедливості. Діяльнісна складова соціального процесу потребує від такої соціальної системи як держава соціальної творчості, постійної «внутрішньої напруги» щодо вирішення різних суперечностей та протистоянь. Їх вирішення є основою суб'єкт – об'єктного та об'єкт – суб'єктного взаємопереходу і приводить до становлення дійсного суб'єкта, здатного на основі принципів справедливості відстоювати, дотримуватися й зберігати загальнолюдські, морально-етичні цінності й нормативно-правові відносини тощо та мінімізувати кризові виклики. Реально діалектика взаємопереходів і взаємодій та взаємовпливів суб'єкт – об'єктних відносин в кризовому суспільстві, в умовах війни, не однолінійні й не однонаправлені. Як в цьому, так і в подальшому викладі ми їх спрощуємо, схематизуємо, що необхідно, безпосередньо, при аналітичному розгляді. Там, де це уявляється можливим ми будемо вказувати на існування зустрічних та інших рухів як у внутрішньому стані кризового суспільства, так і в кризовому суспільстві під час військової агресії рф. Подібні суб'єкт – об'єктні взаємовідносини повноцінно розкриваються в системі «справедливості», або ж в системі «несправед-

ливості». Вони мають місце щодо різних соціальних, економічних, політичних, духовних відносин в суспільстві. При цьому, у своїй сутності несуть специфічні соціальні, економічні, політичні, духовні особливості, проявляючись у всіх сферах суспільного буття. Виходячи із вище викладеного, щодо різних соціальних систем та самої системи «суспільство» справедливості відображає діалектичну взаємодію, яка репрезентує як загальнолюдські, морально-етичні ціннісні виміри так й нормативно-правові, які у своїй сутності гармонізують соціальні відносини й розкривають соціальний процес саморозвитку суспільства та мінімізують кризові виклики. У своїй основі вони репрезентують суспільні потреби, інтереси, цілі, цінності й розкриваються в системі діалектичної взаємодії як єдність і боротьба протилежностей, заперечення попередніх інтересів й виникнення нових, звідси гармонізується і діяльнісна основа соціального процесу, яка веде до розвитку та включення значної кількості членів українського суспільства до всіх сфер соціального життя в т.ч. політичного, духовного тощо. Прикладом подібної взаємодії (справедливості/несправедливості) слугують загальнолюдські цінності, морально-етична та нормативно-правова політика щодо реформ, орієнтованих на «ринкову економіку», «вільний ринок», які проводяться в Україні. Так, на початку 90-х років минулого століття в суспільстві утверджувалася думка, що прийде «ефективний власник» заводів і фабрик, принесе технологічні інновації, і як результат, зросте виробничий потенціал, економіка, відповідно заробітні плати тощо. Як наслідок, несправедливо проведених реформ, політика влади привела до несправедливих рішень влади щодо приватизації, й відповідного результату – перерозподілу матеріальних й виробничих ресурсів. «Свідомою» помилкою, й у значній мірі, непрофесійними прорахунками владних структур Центральних органів української влади породжено олігархат, який, із-за хибного розуміння шляхів запровадження «ринкової економіки», призвів до значної втрати виробничих потужностей в економіці, соціальній сфері, що і стало основою «первісної напруги» в суспільстві, а в подальшому, до різного рівня системної кризи й військової агресії рф. Подібна практика, щодо шляхів несправедливої приватизації мала місце і в сільському господарстві, як результат, відбувся перерозподіл цінностей, виробничого потенціалу, й у цілому усіх ресурсів на селі. Останнє, змінило основи сільськогосподарського виробництва, яке мало включати такі галузі як рослинництво, тваринництво, та ін. В кінцевому вимірі

його можна назвати не як сільськогосподарську галузь, а як рослинництво, звузився як обсяг, так і зміст всієї виробничої й соціальної сфери на селі, що і призвело до значної втрати робочих місць й скорочення соціальної інфраструктури, духовної сфери, і в подальшому, до значного зменшення сільського населення. Подібного «результату» слід очікувати щодо реформ в медицині та освіті.

Ще на початку 2000-х років минулого століття, аналізуючи економічні процеси в Україні, академік М. Михальченко справедливо зазначав, що за десять років реформ в Україні «провалились не ідеали регульованого ринку взагалі, а їх невдале», несправедливе втілення. Далі він зазначає, що не «госпрозрахунок як такий, а пародія на нього», не «кооперація якою необхідно було бути», з врахуванням усіх складових структури способу виробництва в основі якого розвиток різних форм акціонування, а «потворна кооперативна практика», коли кооперативи, із-за порушення принципів справедливості, «використовуються номенклатурою для власного збагачення». Останнє й ставало на початку незалежності України передумовою появи олігархату й соціальної напруги, а в подальшому, основою до поглиблення кризи [3, с. 174]. Як приклад, результат подібної політики, призвів до того, що у виступі Президента України Леоніда Кучми «Розбудова і зміцнення держави – в ім'я добробуту її громадян», на засіданні Ради регіонів і Кабінету Міністрів України 14 липня 2000 року репрезентовано «стратегічні пріоритети державного управління на початку 2000-х років. У цьому документі, виходячи навіть із назви, заявлено «пріоритети економічного розвитку», які «утверджували в своїй сутності управлінські цінності», але аналіз виступу свідчить, що стратегічні пріоритети не визначено і тому, не зовсім близькі до справедливого вирішення питань повноцінного розвитку суспільства. Перш за все «стратегічна доповідь» мала декларативний характер, з іншого боку – характер звичайної наради. У ній недостатньо акцентовано увагу на розвиток справедливого, реально побудованого на різних формах акціонування, як у всіх цивілізованих країнах, способу формування суб'єктності, в ключових секторах економіки України. «Подібно» визначено «й інші управлінські рішення», які за своєю сутністю й змістом не відображають (справедливі) ціннісні сподівання від реформ українського суспільства, їх результати, призвели до соціальної напруги, кризи а в подальшому військової агресії рф [2, с. 3].

Означене, у своїй сутності, сприяло поширенню в суспільному процесі несправедливості,

як результат, все це призвело до дисгармонії соціальних відносин, відчуження громадян від основних засобів виробництва, що спричинило появу в системі суспільного буття олігархічних структур та формування кланових відносин, а в кінцевому процесі кризового стану, який агресивна політика рф намагалася використати для захоплення території України, знищити нашу державність та демократичний вибір українського народу. Лише патріотизм й супротив українського народу, консолідація суспільства на принципах справедливості відкриває шлях до збереження етносу, репрезентації соціальних цінностей.

Означене, у своїй сутності, сприяло поширенню несправедливості в суспільному процесі, як результат, що призвело до дисгармонізації соціальних відносин, відчуження громадян від основних засобів виробництва, що спричинило появу в системі суспільного буття олігархічних структур та формування кланових відносин тощо. Останнє значно поглибило кризові процеси в Україні. Використовуючи соціально-економічні процеси у нашій країні рф здійснило жорстоку військову агресію, знищує міста, захоплює території України, намагається ліквідувати нашу державність та демократичний вибір. Лише патріотизм й супротив українського народу, консолідація суспільства на принципах справедливості відкриває шлях до збереження етносу, репрезентації соціальних цінностей.

Отже детермінація справедливості включає різні аспекти, зокрема політико-правові аспекти. У кризових суспільствах політико-правові інститути відіграють ключову роль у формуванні та реалізації уявлень про справедливість. З одного боку, вони забезпечують формальні механізми захисту прав і свобод громадян, регулювання конфліктів та розподілу ресурсів. З іншого – у періоди нестабільності легітимність цих інститутів часто ставиться під сумнів, що безпосередньо впливає на сприйняття справедливості населенням, оскільки у кризових умовах законодавчі та судові інститути можуть втрачати ефективність або ставати інструментами політичного тиску, що підриває довіру до системи правосуддя. Недовіра до правових механізмів спричиняє поширення альтернативних уявлень про справедливість таких як соціальна самопоміч, громадські суди чи «справедливість вулиці». Це підкреслює, що детермінація справедливості не обмежується нормативною рамкою, а залежить від реальної спроможності інституцій діяти відповідно до власних правил і принципів.

Важливим є також політичний контекст, який визначає пріоритети та форми реалізації

справедливості. У періоди кризи політичні еліти часто стикаються з дилемою між підтримкою стабільності та забезпеченням рівності та прав громадян. Конфлікт між цими цілями може призводити до вибіркової або нерівномірної реалізації політики справедливості, що посилює соціальну напругу та потенційно провокує конфлікти.

Активна участь громадян у формуванні політики, прозорість державних рішень та механізми контролю сприяють більшому відчуттю справедливості та легітимності влади. У кризових умовах розвиток таких механізмів стає надзвичайно важливим для запобігання політичній апатії, корупції та соціальному розколу. Таким чином, політико-правові чинники формують зовнішній каркас справедливості в кризовому суспільстві. Вони взаємодіють із соціокультурними та економічними механізмами, визначаючи, наскільки принципи справедливості можуть бути реально впроваджені у життя. В умовах кризи ефективність цих механізмів стає вирішальним чинником соціальної стабільності та моральної згуртованості суспільства.

Економічні детермінанти справедливості та їх вплив на суспільну стабільність розкриваються через економічні умови. Вони виступають одним із ключових чинників детермінації справедливості в кризових суспільствах. Рівень добробуту, доступ до ресурсів та соціальна нерівність безпосередньо впливають на сприйняття справедливості як індивідуально, так і колективно. Економічна нестабільність підвищує соціальну напругу, поглиблює розрив між різними соціальними групами та ставить під сумнів легітимність існуючих систем розподілу ресурсів.

Одним із найважливіших чинників несправедливості є соціальна нерівність та її динаміка під час кризи. Зростання розриву між багатими та бідними підриває відчуття рівності та справедливості, спричиняє соціальну фрустрацію та конфлікти. Навпаки, політики, що забезпечують перерозподіл ресурсів та захист соціально вразливих груп, можуть значно зміцнити довіру до суспільних інституцій та сприяти стабілізації соціального середовища.

Важливу роль відіграє доступ до економічних можливостей – працевлаштування, освіта, фінансова підтримка. У кризових умовах обмежений доступ до цих ресурсів часто породжує відчуття несправедливості та маргіналізацію частини населення. Детермінація справедливості в таких випадках пов'язана з тим, наскільки держава або суспільство здатні забезпечити рівні можливості та мінімізувати структурні бар'єри. Не менш значущим є економічна легі-

тимність держави та інституцій. Ефективність фінансової політики, прозорість розподілу бюджетних коштів та боротьба з корупцією впливають на суспільну оцінку справедливості. Коли економічні рішення сприймаються як непослідовні або несправедливі, це підриває довіру до влади і стимулює соціальні протести, що поглиблює кризові процеси. Отже, економічні чинники формують матеріальну основу справедливості та визначають межі її реалізації в умовах кризи. Лише комплексний підхід, що поєднує економічні, соціокультурні та політико-правові механізми, дозволяє забезпечити ефективну детермінацію справедливості і сприяти стабільності та моральній згуртованості суспільства.

Висновки. Детермінація справедливості в кризовому суспільстві є багатовимірним процесом, що охоплює соціокультурні, політико-правові та економічні аспекти. Аналіз показує, що справедливість у кризових умовах перестає бути лише абстрактною моральною категорією і виступає важливим індикатором соціальної стабільності та довіри до інституцій.

Соціокультурні чинники, такі як ціннісні пріоритети, культурні наративи та рівень соціальної довіри, визначають моральні межі прийнятного і формують уявлення про колективну справедливість. Політико-правові інститути забезпечують формальні механізми реалізації справедливості, проте їх ефективність і легітимність у кризовий період безпосередньо впливають на довіру населення та здатність суспільства до самоорганізації. Економічні детермінанти – соціальна нерівність, доступ до ресурсів та прозорість економічних рішень формують матеріальну основу справедливості і визначають реальні можливості її реалізації. Комплексний підхід до аналізу детермінації справедливості дозволяє виявити взаємозв'язок між ціннісними, інституційними та економічними механізмами, через які вона втілюється у суспільному житті. У кризовому суспільстві здатність до адаптації та переосмислення принципів справедливості стає вирішальним чинником соціальної стабільності, легітимності влади та моральної згуртованості.

Таким чином, справедливість у кризових умовах виступає не лише нормою оцінки поведінки та рішень, а й активним чинником соціальної інтеграції, здатним забезпечити баланс між індивідуальними потребами і колективним благом. Розуміння детермінант цього процесу є ключовим для прогнозування розвитку суспільства та формування стратегій його стабілізації.

Література

1. Бет Вівер, Тріш Маккалох, Ніна Васвані. Уявлення про соціальну справедливість для криміналізованих молодих людей. URL: <https://academic.oup.com/bjc/article/64/3/675/7282007>
2. Кучма Л. Розбудова і зміцнення держави – в ім'я добробуту її громадян: З виступу Президента України на засіданні Ради регіонів і Кабінету Міністрів України 14 лип. 2000 р. // Уряд. кур'єр. 2000. 19 лип. С. 2–4.
3. Михальченко М. І. Українське суспільство: трансформація, модернізація або лімітроф Європи? К.: Інститут соціології НАНУ, 2001. 440 с.
4. Парсонс, Толкотт Соціальні системи та еволюція теорії дії. URL: <https://www.amazon.com/Social-Systems-Evolution-Action-Theory/dp/0029248000>.
5. Поза межами сприйняття справедливості: роль траєкторій міжособистісної справедливості та соціального класу у сприйнятті легітимності владних фігур. URL: https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2021.595731/full?utm_source=chatgpt.com
6. Поліморфна справедливість та криза міжнародного порядку. URL: https://academic.oup.com/ia/article/99/1/1/6967327?utm_source=chatgpt.com&login=false
7. Справедливість визнання. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Recognition_justice?utm_source=chatgpt.com
8. Сприйняття соціальної нерівності та справедливості в часи численних криз https://pmc.ncbi.nlm.nih.gov/articles/PMC10111066/?utm_source=chatgpt.com
9. Сприйняття користувачами соціальної допомоги розподільчої справедливості та довіри перед обличчям інституційної загадки. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/social-policy-and-society/article/welfare-users-perceptions-of-distributive-justice-and-trust-when-facing-institutional-enigma/DD6632D6B5CB2D69DC75534F80D288F3?utm_source=chatgpt.com
10. Стадник Борис Справедливість в умовах війни // Дні науки філософського факультету–2025», Міжн. наук. конф. (2025; Київ). Міжнародна наукова конференція «Дні науки філософського факультету–2025», 24–25 квіт. 2025р.: [матеріали доповідей та виступів] / редкол.: А.С. Конверський [та ін.]. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2025. С. 239–242. URL: <https://daysofscience-knu.net.ua/index.php/conference/issue/view/14/81>

Анотація

Стадник Б. М. Детермінація справедливості в кризовому суспільстві. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу детермінації справедливості в кризових суспільствах. Справедливості в кризовому контексті втрачає однозначність. Вона детермінується різними соціальними, політичними, культурними й ідеологічними чинниками. Те, що визнається справедливим одними соціальними

групами, може сприйматися як несправедливість іншими. Діалектичні протиріччя суб'єктно – об'єктних відносин в різних соціальних системах, завдяки справедливості гармонізують суспільний процес або ж з іншого боку, несправедливість виступає його деструкцією. Характерною особливістю «позитивного гармонізування» постає взаємоперехід суб'єкт і об'єктних відносин щодо соціального процесу і передбачає справедливий їх вимір. Метафізику несправедливого взаємопереходу можна прослідкувати при оцінці вчинків та хибних маніпулятивних вимог з боку агресивної політики рф по відношенню до соціальних, політичних, духовних процесів, історичних оцінок і дій, які мають місце в незалежній Україні. В ході такої взаємодії через призму «хибної оцінки навколишнього буття», як результат, «хибних умовиводів» відбувається перетворення (об'єктивування) властивих суб'єкту інтересів і цілей, далеких від реальних морально-етичних, нормативно-правових, етнічних та ін. цінностей в суспільстві, які, в своїй сутності, є ірреальними, що характерно для світогляду більшості громадян рф.

Детермінація справедливості в кризовому суспільстві є багатовимірним процесом, що охоплює соціокультурні, політико-правові та економічні аспекти. Аналіз показує, що справедливість у кризових умовах перестає бути лише абстрактною моральною категорією і виступає важливим індикатором соціальної стабільності та довіри до інституцій.

Соціокультурні чинники, такі як ціннісні пріоритети, культурні наративи та рівень соціальної довіри, визначають моральні межі прийнятного і формують уявлення про колективну справедливість. Політико-правові інститути забезпечують формальні механізми реалізації справедливості, проте їх ефективність і легітимність у кризовий період безпосередньо впливають на довіру населення та здатність суспільства до самоорганізації. Економічні детермінанти – соціальна нерівність, доступ до ресурсів та прозорість економічних рішень формують матеріальну основу справедливості і визначають реальні можливості її реалізації.

Комплексний підхід до аналізу детермінації справедливості дозволяє виявити взаємозв'язок між ціннісними, інституційними та економічними механізмами, через які вона втілюється у суспільному житті. У кризовому суспільстві здатність до адаптації та переосмислення принципів справедливості стає вирішальним чинником соціальної стабільності, легітимності влади та моральної згуртованості. Показано, що у кризових умовах справедливість виступає не лише етичним і нормативним принципом, а й важливим механізмом соціальної інтеграції, легітимації влади та стабілізації суспільства. Висвітлено взаємозв'язок між цінностями, інституціями та економічними ресурсами, який визначає можливості реалізації принципів справедливості та підтримання соціальної довіри.

Ключові слова: справедливість, кризове суспільство, соціальна довіра, морально-етичні цінності, політичні інститути, економічні детермінанти, колективна справедливість.

Summary

Stadnyk B. M. Determination of justice in a crisis society. – Article.

The article is dedicated to analyzing the determination of justice in crisis societies. In a crisis context, justice loses its unambiguous nature. It is determined by various social, political, cultural, and ideological factors. What is recognized as just by some social groups may be perceived as injustice by others. Dialectical contradictions in subject-object relations across different social systems, mediated by justice, either harmonize the social process or, conversely, injustice acts as its destruction. A characteristic feature of “positive harmonization” is the mutual transition of subject and object relations in relation to the social process, which presupposes a just measure of these relations. The metaphysics of unjust mutual transition can be traced in the evaluation of actions and manipulative false demands arising from the aggressive policies of the Russian Federation toward social, political, spiritual processes, historical assessments, and actions occurring in independent Ukraine. In such interactions, through the prism of “false evaluation of the surrounding existence” and as a result of “erroneous conclusions”, there is a transformation (objectification) of the subject’s interests and goals, which are far removed from real moral-ethical, normative-legal, ethnic, and other societal values and are, in their essence, unreal—a characteristic feature of the worldview of the majority of Russian citizens.

The determination of justice in a crisis society is a multidimensional process encompassing sociocultural, politico-legal, and economic aspects. The analysis shows

that justice in crisis conditions ceases to be merely an abstract moral category and becomes an important indicator of social stability and trust in institutions. Sociocultural factors, such as value priorities, cultural narratives, and the level of social trust, define the moral boundaries of acceptability and shape the notion of collective justice. Political and legal institutions provide formal mechanisms for implementing justice, yet their effectiveness and legitimacy during a crisis directly influence public trust and society’s capacity for self-organization. Economic determinants—including social inequality, access to resources, and transparency of economic decisions—form the material basis of justice and determine the real possibilities for its implementation.

A comprehensive approach to analyzing the determination of justice allows for identifying the interconnection between value-based, institutional, and economic mechanisms through which it is realized in social life. In a crisis society, the ability to adapt and rethink principles of justice becomes a decisive factor in social stability, the legitimacy of authority, and moral cohesion. It is shown that in crisis conditions, justice functions not only as an ethical and normative principle but also as a crucial mechanism for social integration, legitimization of power, and societal stabilization. The interrelation between values, institutions, and economic resources, which defines the possibilities for implementing justice principles and maintaining social trust, is highlighted.

Key words: justice, crisis society, social trust, cultural values, political institutions, economic determinants, collective justice.

Дата надходження статті: 03.11.2025

Дата прийняття статті: 14.11.2025

Опубліковано: 15.12.2025